

**A KULTURÁLIS TRANSZFER, ILLETVE ANNAK
HIÁNYA MARNÓ JÁNOS PAUL CELAN-
FORDÍTÁSAIBAN AZ ATEMKRISTALL –
LÉLEGZETKRISTÁLY CÍMŰ VERSCIKLUS MAGYAR
ADAPTÁCIÓJÁNAK TÜKRÉBEN
(FORDÍTÁSKRITIKAI MŰHELYTANULMÁNY)**

Bevezetés

Paul Celan *Atemkristall – Lélegzetkristály* című versciklusa először 1965-ben jelent meg önálló kötetben, majd 1967-ben a költő *Atemwende – Lélegzetváltás* című hosszabb kötetében is publikálásra került. A mindössze huszonegy rövid versből álló ciklus versei, különös tekintettel néhány ismertebb darabra, az elmúlt évtizedekben saját recepciótörténetre tettek szert a cikluson kívül és belül. Többek között Hans-Georg Gadamer volt az, aki az *Atemkristallt* Celan költői életműve csúcspontjának tekintette és *Wer bin ich und wer bist du? – Ki vagyok én és ki vagy te?* címen írt kommentárkötetet a versekhez, melyben elsősorban a dialogicitás, a beszélő és a megszólított viszonya / párbeszéde felől elemezte a verseket. A teljes ciklust Marnó János fordította először teljes egészében magyarra. A kritika 1996-ban ellentmondásosan fogadta az *Enigma* folyóirat gondozásában megjelent *Paul Celan versei Marnó János fordításában* című kötetet, mely megszámlálhatatlan helyen lavírozik a fordítás és az átköltés határán, helyenként már olyan mértékben, mint Faludy György Villon-adaptációi. Többek között Tímár György írt leértékelő kritikát Marnó fordításairól *A meghamisított Celan* címen, mely 1997-ben jelent meg a *Central European Time (C.E.T.)* folyóiratban. Az *Atemkristall*-ciklus Marnó-féle adaptációja talán eminens szövegegyüttese a kötetnek, hiszen számos kulturális utalást tartalmaz mind a német filozófiára, mind a kabbalista zsidó-, mind pedig a keresztény vallási hagyományra nézve, melyek a magyar változatokban nem mindig jelennek meg, így a fordítás, mint kulturális transzfer számos helyen megbukni látszik. A versek bővebb elemzésére hely hiányában nem térnek ki, sokkal inkább a problémás szöveghelyeket, esetleges félreértéseket, értelemzavaró fordítói megoldásokat emelném ki mindegyik szövegnél.

Kritikai megjegyzések Marno János fordításaihoz

BÍZVÁST vendégül

láthatsz hóval:

valahányszor eperfámmal

léptem ki a nyáron át, mindegyre

legújabb sarja

jajdult.

DU DARFST mich getrost

mit Schnee bewirten:

sooft ich Schulter an Schulter

mit dem Maulbeerbaum schritt um durch den Sommer,

schrie sein jüngstes

Blatt.

Marno János fordításában értelemzavarónak tűnhet, hogy míg a magyar szöveg a költői beszélő saját eperfájáról beszél, addig a németben nincs birtokos szerkezet, pusztán egy határozott névelős eperfát említ a szöveg, amellyel a költői beszélő *vállvetve kelt át a nyáron*, nem pedig *kilépett a nyáron át*, miként azt Marno fordítása tárja elénk. A fa *legújabb sarja jajdult*, írja Marno, ez pedig erős felfelé stilizálásnak hat, mindössze azt írja a német eredeti szöveg, hogy *sikoltott legifjabb levele*. A *sarj* itt értelemzavaró fordítása is lehet a *Blatt – levél* főnévnek, hiszen egy növény sarja talán már tőle független, a magjából sarjadt másik növény, míg a levél még az adott növény része, metonimikus kapcsolatban áll vele. Valószínűleg egyértelmű kulturális utalás – miként arra Gadamer is felhívja a figyelmet –, hogy a *Maulbeerbaum – szederfa, eperfa* főnév *Mau-* előtagja a németben a gyakrabban használt *Mund* főnévhez hasonlóan *száját*, a hangképzés szervét jelenti, Celan lírájának nyelvfilozófiai vonatkozásait figyelembe véve pedig ennek fontos jelentésképző szerepe lehet. Ez persze magyarra talán lefordíthatatlan szójáték, szóelem, így a *Maul* főnév visszaadásának hiánya, s

az, hogy ez esetben a kulturális transzfer szükségszerűen megbukik, nem róható fel a fordítónak.

ÁLMODATLANTÓL étetetten,
Életheget hány fel az avatatlanul átbolyongott Kenyér föld.

Morzsájából
gyúrod újra neveinket,
miket én, szemekkel
egyenlő
szem bárki ujjbegyén,
végigtapintok
egy rög után, mi által
felvirradhatok terád,
világló
éhkopgyertya a szájban.

VON UNGETRÄUMTEM geätzt,
wirft das schlaflos durchwanderte Brotland
den Lebensberg auf.

Aus seiner Krume
knetest du neu unsre Namen
die ich, ein deinem
gleichendes
Aug an jedem der Finger,
abtaste nach
einer Stelle, durch die ich
mich zu dir heranwachen kann,
die helle
Hungerkerze im Mund.

Ha megnézzük a fordítás első három sorát, a németben egyszerűen arról van szó, hogy az *'álmatlanul átbolyongott kenyérföld'* – *das Schlaflos durchwanderte Brotland* élethegyet halmoz a felszínre – ez a komplex geológiai metaforika, mely szerint egy hegy emelkedik ki a sík földből, Marno János fordításában meglehetősen homályosan jelenik meg. Indokolatlan, hogy Marno a *schlaflos* – *álmatlan* szót *avatatlannak* fordítja. A fordítás további részei komoly szintaktikai félreértéseket tartalmaznak, hiszen az eredetiben arról van szó, hogy a beszélő ujjain vannak a megszólítottéhoz hasonlatos szemek, s ezekkel tapogat a neveken átkelőhely után, a szokatlan szóképzés eredményeként létrejött *heranwachen* ige magyarul körülbelül azt jelenti, *virrasztás által közelebb jutni valamihez*, nem pedig *felvirradni*, miként azt Marno az eredeti jelentést elhomályosító fordításában olvashatjuk. Ahol a kulturális transzfer mindenképpen elbukik, s itt sem feltétlenül a fordító hibája, az a *Hungerkerze* – *éhséggyertya*, Marno tolmácsolásában *éhkopgyertya* szó, mely nem Celan költői szóösszetétele, hanem egy létező német szó, keresztény vallási rituálé kelléke, mely főként a balkáni országokban volt elterjedt. Mivel Magyarországon jórészt ismeretlen, ezért minden bizonnyal hivatalos magyar megnevezése sincs, csupán az értelmét volna lehetséges megmagyarázni.

ÉGÉRME

fogakkal az ajtórésben
préseled a szót,
melytől elolvasódtam,
mihelyt lázas marokkal
bontani kezdtem
a boltot, palát pala, szó-
tagot szótag után,
szememben a kolduscésze
rézcsillanása
odafent.

IN DIE RILLEN

der Himmelsmünze im Türspalt
preßt du das Wort,
dem ich entrollte,
als ich mit bebenden Fäusten
das Dach üben uns
abtrug, Shiefer um Schiefer,
Silbe um Silbe, dem Kupfer-
schimmer der Bettel-
schale dort oben
zulieb.

Ami a fordítást olvasva először szembetűnik, az az, hogy ez eredetiben szó sincs az égérme *fogairól*, sokkal inkább *barázdáiról (Rillen)*, továbbá az, hogy az *entrollen* ige a németben valami olyasmit jelent, mint *elöggördülni, legöngyölni / göngyölni* (gondolhatunk itt akár papirusztekercsre is), ám az *elolvasódni* mindenképpen fordítói döntés, értelmezés eredménye, s adott esetben értelemzavarónak is hathat. Ami szintén beleköltésnek tűnik, az utolsó három sor: *szememben a kolduscésze rézcsillanása odafent*. A német eredetiben nincs szó a költői beszélő szeméről, csupán a koldustányér rézfényéről, tehát Marno János megint csak elköveti azt a fordítói hibát, hogy olyasmit „emel át” a célnyelvi szövegbe, ami a forrásszövegből hiányzik.

A JÖVŐTŐL ÉSZAKRA vetem ki
a folyókba a hálót,
melyet te habozva raksz tele
kövekkel írt
árnyékkal.

IN DEN FLÜSSEN nördlich der Zukunft
werf ich das Netz aus, das du
zögernd beschwerst
mit von Steinen geschriebenen

Schatten.

Az ötsoros rövid vers viszonylag pontos fordítását olvashatjuk Marno János tolmácsolásában, az egyetlen, ami zavaró lehet, hogy amíg Marno szövege *kövekkel írt árnyékot* említ, addig az eredeti német szövegben minden bizonnyal *kövek által írt árnyékok*, azaz a *kövek árnyéka* szerepelnek. A vers értelmezésének szempontjából ez korántsem mindegy, ugyanis a zsidó vallásban közismert szokás a halottak sírjára köveket helyezni a tisztelet jeleként. Itt nagy valószínűséggel elhunyt embereket szimbolizáló kövek árnyékairól van szó, tehát voltaképpen a halottakkal való párbeszédéről. A magyar szövegben egyes szám szerepel, míg a németben – ezt a részes esetben szereplő *geschrieben* melléknévi alakból tudhatjuk, többes szám, tehát több kő árnyékáról beszél a szöveg. A Holokausztot mint lehetséges alapélményt figyelembe véve a kövek árnyékai szimbolizálhatják a tömegesen kivégzett embereket, így Marno szövegében az árnyék egyes száma zavaró lehet.

KÉSEI ARCOD ELÉ,

magára-
éretten az engem is szín-
változtató éjek között,
odaállt valami,
mi egyszer már járt nálunk,
gondolatoktól érintetlen.

VOR DEIN SPÄTES GESICHT,

allein-
gängerisch zwischen
auch mich verwandelten Nächten,
kam etwas zu stehn,
das schon einmal bei uns war, un-
berührt von Gedanken.

Marno e vers magyar tolmácsolásában ismételten csak felfelé stilizál és erősen módosítja az eredeti német szövegben előforduló szavak jelentését. Az *alleingängerisch* körülbelül annyit jelent, *egyedül járva*, valami olyasféle többletjelentéssel, *hogyan segítséget tudatosan nélkülözve*, míg a magyar változatban szereplő *magára-éretten* homályos, feloldhatatlan jelentésű fordítói megoldás. A *verwandeln* ige jelentése *megváltoztatni, átváltoztatni*, míg a magyar változat *színváltató éjszakákat* említ, mely megítélésem szerint ismételten csak indokolatlan, költőieskedő felstilizálás, illetve az eredeti jelentést elhomályosító megoldás.

KERESZTÜL A BÁNATSELLŐKÖN,

a merő

sebtükör szakasznál:

ott a negyven kéreg-

hántolt életfa leérkezőben.

Páratlan Szemben-

úszónő, te

számítod, te érinted meg

őket.

DIE SCHWERMUTSCHNELLEN HINDURCH,

am blanken

Wundenspiegel vorbei:

da werden die vierzig

entrindeten Lebensbäume geflößt.

Einzig Gegen-

schwimmerin, du

zählst sie, berührst sie

alle.

Rögtön az első sorban homályos fordítással találkozunk: Marno szövege *bánatsellőket* említ, tehát voltaképpen áthallásosan, *schnell* melléknévre, vagy inkább a *Schnelle* főnévre rezonálva „fordít”, míg a *Schwermutschnelle* német költői szóösszetétel alapvetően annyit jelent, hogy *bánatzuhatag*. A *merő sebtükör szakasz* ugyancsak homályos átemelése az eredetinek a magyar nyelvbe, hiszen az *am blanken Wundenspiegel vorbei* pusztán annyit jelent, 'a csupasz sebtükörnél'. A *leérkezőben* határozószó teljes mértékben értelemzavaró, hiszen a német eredeti szenvedő szerkezettel valami olyasmit állít, hogy a 'negyven lecsupasztított életfát ott úsztatják, ez pedig más, mint amit a magyar fordításban olvashatunk. Az *einzig Gegenchwimmerin*, amennyiben közelebbről meg akarjuk határozni, sokkal inkább jelenthet *magányos árral szemben úszó nőt*, nem indokolt tehát a *páratlan* melléknév használata.

A SZÁMOK, párban
a képek végzetével
és végzet-
fonákával.

A reáborított
koponya, álmatlan
halántékán egy lidérc-
táncú kalapács
zengi mindezt világ-
ütemben.

DIE ZAHLEN, im Bund
mit der Bilder Verhängnis
und Gegen-
verhängnis.

Der drübergestülpte
Schädel, an dessen
schlafloser Schläfe ein irr-

lichternder Hammer
all das im Welttakt
besingt.

Amennyiben az *im Bund* szókapcsolat jelentését megvizsgáljuk, az sokkal inkább takarja azt, hogy *szövetségben, kötelékben valakivel*, semmint egyszerűen *párban*. A *Gegenverhängnis* filozófiai fogalom, létező német szakszó, s bár a *végzetfonák* kreatív költői megoldás, talán pontosabb lenne az '*ellenvégzet*' megnevezés. A második strófában található *irrlichternd* melléknév körülbelül annyit jelent, *lidércfényes, tévútra vezető fényt sugárzó*, míg a fordításban a *lidérctáncú* melléknév inkább a kalapács mozgására utal, nem pedig a fényére, holott a kettő együtt van jelen.

UTAK KEZED ÁRNYÉK-
vetésében.

A négy-ujj-szántásból
gyötröm elő
a megkövült áldást.

WEGE IM SCHATTEN-GEBRÄCH
deiner Hand.

Aus der Vier-Finger-Furche
wühl ich mir den
versteinerten Segen.

Viszonylag pontos fordítást olvashatunk, habár a *Gebräch – törés, törmelék* főnév jelentése ebben a verskontextusban homályos, talán a *fénytörésre*, a fény-árnyék kontrasztjára utalhat, nem pedig a *vetésre*, földtörmelékre (?), feloldani azonban nehéz, így a fordító is csak próbálkozott, nem biztos, hogy sikeresen. Ami még zavaró lehet a fordításban az *előgyötör*

ige erős felfelé történő stilizációja a német *wühlen* igének, mely körülbelül annyit jelent, *túrni, kiásni valamit valahonnét.*

KÉREGFEHÉR a fel-
tártan meredő érzések
meddőjén.

Száraz felé sodort
homoknád fúj homok-
mintázatot
a füstszárú kutak énekére.

Egy fül, leváltan, fülel.

Egy szem, síkokra metszetten,
majd megfelel nekik.

WEISSGRAU aus-
geschachteten steilen
Gefühls.

Landeinwärts, hierher-
verwehrter Strandhafer bläst
Sandmuster über
Den Rauch von Brunnengesängen.

Ein Ohr, abgetrennt, lauscht.

Ein Aug, in Streifen geschnitten,
wird all dem gerecht.

A *weissgrau* melléknév a németben annyit jelent, *szürkésfehér*, a *kéregfehér* talán indokolatlan felfelé stilizálás a fordító részéről. A német eredetiben körülbelül azt olvashatjuk *szürkésfehér, meredeken kivájt érzés*, míg a magyar fordítás ezzel szemben meglehetősen homályos marad. Marno a következőkben a *füstszerű kutak énekét* említi, mely ugyancsak megfoghatatlan jelentéssel bír, míg a német eredetiben valami olyasmiről van szó, hogy a szél által a szárazföld belseje felé sodort nád a *Brunnengesängen – kútdalok* füstje fölé, vagy egyenesen magába a füstben rajzol homokábrákat. Bár a *leváltan fülelő füil* és a *síkokra metszett szem* a szöveg értelmén nem változtat, stilisztikáján igen, hiszen a németben mindössze arról van szó, hogy *egy levágott füil hallgatózik*, illetve egy *csíkokra (Streifen)*, kevésbé *síkokra metszett szem* felel majd meg mindannak, amit a vers korábban említ.

ÁRBOCKÓRUSÁVAL A FÖLDNEK

vonul pár fellegroncs.

E bárkadalba mart

foggal maradhatsz veszteg.

Maradsz a daljelző

feszület.

MIT ERDWÄRTS GESUNGENEN MASTEN

fahren die Himmelwracks

In dieses Holzlied

beißt du dich fest mit den Zähnen.

Du bist der liedfeste

Wimpel.

A vers első két sorának is interpretatív fordítását tárja Marno az olvasó elé, hiszen a német szöveg mindössze annyit említ, hogy *föld felé énekelt árbocokkal haladnak az égbolt roncsai*,

felhők roncsairól szó sem esik a szövegben. A második strófában a *Holzlied – fa-dal* költői szóösszetételt a költő *bárkadalnak* fordítja, mely már értelmezés eredménye, habár a faanyag nyilván metonimikus kapcsolatban áll a hajóval. A *vesztegnek maradni* jelentése itt homályos, hiszen a német szövegben olyasmiről van szó, hogy a megszólított fogait vájja a fa-dalba, mégpedig erősen, ám a középső két sor nem implicálja azt a szándékot, hogy ott a megszólított meg is kapaszkodjék. Az utolsó két sorban a *liedfest* melléknév *'dalnak ellenálló'*-t, vagy pedig *dal-kemény*-et jelenthet, ezzel szemben a Marno által a célnyelven megszólaltatott *daljelző* melléknév értelme homályos, ráadásul eltér az eredetitől. A legerősebb elkalandozást az eredeti német szavak értelmétől a *Wimpel – hajózászló, árbocra tűzött szalag* főnév *feszület*ként való magyarosítása által követi el a fordító, hiszen a feszület a megfeszített Krisztust ábrázoló keresztény kegytárgy, erről pedig az eredeti német szövegben nem esik szó.

HALÁNTÉKFOGÓ,

járomcsontod őrszemléljén.

Ezüstje csillan,

hol belédmardos:

te és álmod maradéka –

készül

születésnapotok.

SCHLÄFENZANGE,

von deinem Jochbein beüigt.

Ihr Silberglanz da,

wo sie sich festbiß:

du und der Rest deines Schlafs –

bald

habt ihr Geburtstag.

A *Schläfenzange* ritkán használt, ám létező szóösszetétel a németben, nem pedig költői neologizmus, miként Marno magyarra ültetésében a *halántékfogó* szó. Itt, mint azt Celan

amerikai monográfusa, John Felstiner is kimutatta, feltehetően arról van szó, hogy a költő pszichiátriai kezelés során elektorosokk-terápiában részesült, a *Schläfenzange* pedig a sokterápiánál használt elektróda német megnevezése. A *járomcsontod őrszemlájén* ugyancsak meglehetősen homályos értelmű fordítás, hiszen a német eredetiben olyasmiről van szó, hogy a halánték-elektroda farkaszemet néz a megszólított (feltehetőleg önmegszólításról van szó) járomcsontjával. A *készül születésnapotok* fordítás ugyancsak értelemzavaró, hiszen a németben mindössze arról van szó, hogy *hamarosan itt van a születésnapotok*.

JÉGÁRPATÚZNÉL, az

üszkös tengeri-
csőben, otthon,
híven a zord, késő
Novembercsillagzathoz:

a férgek beszéde
beszöve a szívfonalba -:

egy húr, melytől
kézjegyed surrog,
Nyilas.

BEIM HAGELKORN, im

brandigen Mais-
kolben, daheim,
den späten, den harten
Novembersternen gehorsam:

in den Herzfaden die
Gespräche der Würmer geknüpft –

eine Sehne, von der
deine Pfeilschrift scwhwirrt,

Schütze.

E vers esetében viszonylag pontos fordítással van dolgunk, bár talán értelemzavaró és indokolatlan, hogy Marno a kukoricacsövet a ma már avíttasnak ható *tengericső*ként magyarítja. A *beim Hagelkorn* elsősorban annyit jelent, *jégeső közepette*, épp ezért nem világos, miért kezdi Marno a magyar fordítást a *jégárpatűznél* összetétellel, habár a *Hagelkorn* főnévnek a jégszemen túl van egy másodlagos jelentése is: *jégárpa*, nehezen gyógyuló szemgyulladás. Az utolsó strófában olvasható *Pfeilschrift* ugyan valóban létező német szó, nem pedig Celan költői neologizmusa, ám semmiképpen sem *kézzegy*, hanem az írógépen / billentyűzeten a *nyíljel*et jelöli, így a *kézzegy* kevésbé érzékelteti magyarul, hogy itt arról van szó, hogy a Nyilas csillagjegyű megszólított (feltehetőleg maga Celan) íjának húrjából tör elő a németben *Pfeilschrift* elnevezésű írásjel.

ÁLLNI, a sebhely
árnyékszorosában.

Semmis-senkiért-állás.

Magadért,
mind-
annyiszor.

Mindazzal, ami benne térül,
szó nélkül
akár.

STEHEN im Schatten
des Wundenmals in der Luft.

Für-niemand-und-nichts-Stehn.

Unerkannt,
für dich

allein.

Mit allem, was darin Raum hat,

auch ohne

Sprache.

Nincs szó az eredeti versben a *sebhely árnyékszorosáról*, miként azt Marno János magyar fordításában olvashatjuk, sokkal inkább a *levegőben lévő sebhely árnyékáról*. A *magadért, mindannyiszor* szintén pontatlan fordítás, hiszen az *unerkannt, für dich allein* annyit jelent, hogy *ismeretlenül, egyedül érted* vagy *egyedül tehelyetted*. A *was darin Raum hat* jelentése *ami ott bent térrel bír, ami ott bent elfér*, a *darin* pedig mindenbizonnyal arra utal, hogy *ott, az árnyékban*, míg Marno homályos szókapcsolata, a *benne térül* valamiféle mozgásra utal. A legnagyobb pontatlanság, amit a fordító megítélésem szerint elkövet, az, hogy az *auch ohne Sprache* szintagmát *szó nélkül akárnak* fordítja. Az *ohne Sprache* jelentése, Celan lírájának erős nyelvfilozófiai aspektusait figyelembe véve, sokkal inkább *nyelv nélkül*, nem csupán szavakat ki nem ejtve, ám még mindig a nyelv birtokában, hanem a nyelvi médiumról teljesen lemondva.

ÉBERSÉG ÁLTAL döfös álmod.

A szarvába rótt

tizenkét csavar-

menetű szó-

nyommal.

Utolsót döfi a kürt.

Ím' a szűk nap-

torok örvényén

felfelé

csáklyázó komp:

méri át

a sebüzenetet.

DEIN VOM WACHEN stößigger Traum.

Mit der zwölfmal schrauben-
förmig in sein
Horn gekerbten
Wortspur.

Der letzte Stoß, den er führt.

Die in der senk-
rechten, schmalen
Tagsschlucht nach oben
Stakende Fähre.

Sie setzt
Wundgelesenes über.

Az első strófa viszonylag pontos fordítása az eredeti német versnek, bár a *Stoss* melléknév sokkal ugyanúgy jelent *lökést*, mint *döfést*. Azt a fordító nem dönti el, hogy a *Horn* főnév ebben a kontextusban kürtöt vagy szarvat jelent, holott mindenbizonnyal arról van szó, hogy a *Horn* a valamiféle szarvval rendelkező patás állatként, leginkább kosként metaforizált álom szarva, és ebbe vésődött, ennek csavarmenetét képezi a *tizenkétszer megcsavarodott szónym*. Az *ím'* szó használatát felesleges felfelé stilizálásnak érezhetjük, hiszen az eredetiben semmi ilyesmi nem szerepel, a zuhatagon felfelé kapaszkodó komp képét Marno ezzel együtt viszonylag pontosan ragadja meg, ám kissé túlköltőiesítve a szöveget. Az utolsó két sor értelme a magyar fordításban mindenképpen homályos, hiszen az eredeti német szövegben valami olyasmiről van szó, hogy a komp *átkel azon, amit sebbé / sebesre olvastak*. Valamit *átmérni* nem egészen világos jelentésű magyar szó, *sebüzenetről* pedig egyáltalán nincs szó a forrásszövegben, csupán *valamiről, amit sebbé olvastak*. Az *übersetzen* ige pedig attól függően, hogy elválik vagy nem válk el tőle az *über-* praefixum, egyaránt jelentheti azt, hogy *átvinni, célba juttatni*, illetve *szöveget lefordítani*, ám az *átmérni* ige még ezek közül sem

választ, hanem elhomályosítja azokat a jelentéseket, amelyeket az eredeti német igealak implikálhat.

KÉSEI, soha-nem-titkolt,
fénylő frigyed
az
üldözöttekkel.

Hajnal-ón, aranyfuttatott,
szegődik a te együtt-
esküvő, együtt-
feltáró, együtt-
író
nyomodba.

MIT DEN VERFOLGTEN in späten, un-
verschwiegenen,
strahlenden
Bund.

Das Morgen-Lot, übergoldet,
heftet sich dir an die mit-
schwörende, mit-
schürfende, mit-
schreibende
Ferse.

Jelen vers magyar fordítása esetében viszonylag pontos átültetéssel találkozhat az olvasó, habár a *Morgen-Lot* összetétel minden bizonnyal *hajnal-mérőőnra* vagy *függőőnra* utal, mely a fordításból kimarad, bár a fordítónak nem kötelező ilyen mélységben értelmeznie a szöveget. A *schwören*, *schürfen*, *schreiben* igék azonos kezdőbetűjéből fakadó paranomáziát a

magyar fordítás nem tudja érzékeltetni, azonban ez nem is feltétlenül tartozik a feladatai közé. Alapvető félreértést észlelhetünk ugyanakkor a fordítás utolsó soraiban, hiszen nem arról van szó, hogy a *hajnal-ón* a megszólított nyomába szegődik, hanem a *heftet sich dir an die Ferse* nagyjából annyit jelent: *odaragad, odatapad, odarögzül* a megszólított sarkához, sarkantyú módjára.

FONÁLNAPOK

a hamufekete pusztán.

Egy fa-

magas gondolat

fényhangot fog: adódik

dalolnivaló még

az emberen túl.

FADENSONNEN

über der grauschwarzen Ödnis.

Ein baum-

hoher Gedanke

greift sich den Lichtton: es sind

noch Lieder zu singen jenseits

der Menschen.

A német eredetiben mindössze annyit olvashatunk, *grauschwarz*, azaz *szürkésfekete*, amelyet a fordító *hamufekete*ként szólaltat meg magyarul, ez pedig már mindenképpen olyan elemek beleköltése a célszövegbe, melyek a forrásszövegben nincsenek benne. A kulturális transzfer bizonyos szempontból e versben is megbukni látszik, ám nem a fordító hibájából: a *Fadensonnen* – *fonálnapok* főnév ugyanis a *Fadensonnenzeiger*, egy XVIII. századi napóraszerű szerkezet előtagja, a *Lichtton* pedig a *Lichttonverfahren*, egy filmrögzítési technika elnevezése, míg a magyar fordításban mind a *fonálnap*, mind pedig a *fényhang* költői szóösszetételnek, neologizmusnak számít.

KÍGYÓSZEKÉREN,
a fehér ciprus mellett,
hajtottak veled
az áron át.

De benned,
eredettől,
habzott a másik forrás,
emlékezet
vak sugarán
napra kúsztál.

IM SCHLANGENWAGEN, an
der weissen Zypresse vorbei,
durch die Flut
fuhren sie dich.

Doch in dir, von
Geburt,
schäumte die andere Quelle,
am schwarzen
Strahl Gedächtnis
klommst du zutag.

Mivel a versben valószínűleg a holokausztról mint alapélményről van szó, Marno János fordításában a *kígyószekér* pontatlannak hathat. Noha a *Wagen* szó éppúgy jelentése éppúgy lehet *szekér*, mint *vasúti kocsi*, *vason*, a *Schlangenwagen* ebben a kontextusban valami olyasmit jelenthet, hogy *kígyózó vason*, *vonatkígyó*, így ez a viszonylag egyértelmű kulturális-történelmi utalás Marni János fordításában elsikkad. Nem indokolt, miért fordítja Marno a *von Geburt* szókapcsolatot az *eredettől* szóval, mely itt meghatározatlan, hiszen nem derül ki, minek az eredetéről lehet szó, a német eredeti pedig csak annyit említ, hogy a

megszólított *születésétől fogva*. Míg a német szöveg *az emlékezet fekete sugaráról / fonaláról*' (a *Strahl* főnév éppúgy jelenthet *napsugarat*, mint *szálat*, *fonalat*) beszél, addig Marno az egyszerű *schwarz* melléknevet, talán szükségtelenül, *vaknak* fordítja, bár mind a *schwarz*, mind a *vak* melléknevek implikálhatják a fénymentes közeget, a sötétséget, amelyben lehetetlen bármit is látni, és amelyből szükségszerűen a fény, a nappali világosság (*zutag*) felé kell felfelé kúszni (*klimmen*).

KÉREGBARÁZDÁK, tanúhegyek, fel-
fakadás-
pontok:
a te tájad.

A súlyrőzsa mindkét
pólusán olvasható:
számkivetett szavad.
Északszín. Déltiszta.

HARNSICHSTIERNEN, Faltenachsen,
Durchstich-
punkte:
dein Gelände.

An beiden Polen
der Kluftröse, lesbar:
dein geächtetes Wort.
Nordwahr. Südhell.

A geológiából kölcsönzött szakkifejezéseket Marno nem teljes egészében a megfelelő magyar szakszavakkal adja vissza: a *kéregbarázda* és a *tanúhegy* létező szakkifejezések, a *Harnsichtierne* valóban valami olyasmit jelent, hogy a *földkéreg barázdája*, szó szerint *páncélbarázda*, a *Faltenachse*, mely szó szerint *gyűrődéstengely*, valóban a *tanúhegygel* áll

szoros jelentéstani rokonságban, ám a *Durchstichpunkt* semmiképpen sem *felfakadáspon*t, hanem *áttöréspont*, mely egy, a csatorna- és alagútépítészetben használt német szakkifejezés. A *Kluftrose* nem *súlyrózsa*, nem költői neologizmus, miként azt a fordító gondolni látszik, hanem egy, az iránytűhöz hasonló geológiai műszer, a *dőlésmutató*, *dőlésszögmérő* német elnevezése. Indokolatlan és az eredeti német záró szóösszetételek viszonylag egyértelmű megfelelőit elhomályosító fordítások az *északszín* és a *déltiszta* összetételek, hiszen a *nordwahr* annyit tesz, *észak-igaz*, a *südhell* pedig *dél-fényes*, melyek költői jelentése persze magyarul is nehezen megragadható és mindenképpen mély interpretációt igényel, ám lexikális szinten mindenképpen pontosan magyarra ültethető szavakkal állunk szemben, melyek bizonyos jelentésmezővel is bírnak, a fordítói megoldás pedig ezt sajnálatos módon elhomályosítja.

SZÓFELFOJTÁS, vulkáni,
tengertorzított.

Fent
az ömlő csőcselék
az ellenteremtény: zászlót
bont – koholt képmások
nyüzsögnek kényidőre.

Mígnem a szóholdat ki-
repítéd, megtétetik
az apály csodája,
és a szív-
formájú kráter
pusztán a kezdetről vall,
a Király-
eredetről.

WORTAUFSCHÜTTUNG, vulkanisch,
meerüberrauscht.

Oben

der flutende Mob

der Gegengeschöpfte: er

flaggte – Abbild und Nachbild

kreuzen eitel zeithin.

Bis du den Wortmond hinaus-

schleuderst, von dem her

das Wunder Ebbe geschieht

und der herz-

förmige Krater

nackt für die Anfänge zeugt,

die Königs-

geburten.

A *Wortaufschüttung* valami olyasmit jelent németül, hogy 'szókitörés, szófeltörés (a mélységből)', a *szófelfojtás* azonban mindenképpen homályos, az eredeti német költői összetételt pontatlanul a célnyelvre átemelő megoldás. A *meerüberrauscht* melléknév jelentése *a tenger által elöntött*, míg a *tengertorzított* ugyancsak a viszonylag jól körülhatárolható jelentés egyfajta fordítói elkenésének tűnik. Súlyos fordítói félreértés, egy utalás semmibevétele történik a második strófában, ahol Marno szövegében *koholt képmások nyüzsögnek kényidőre*. Az *Abbild – képmás* és a *Nachbild – utánzat, másolat* filozófiai fogalmak, jelentésük pedig nem egészen azonos, a *koholt képmások* semmiképpen sem fedik le jelentésmezőiket. A *nyüzsögnek kényidőre* szintagma ugyancsak elnagyoltnak és értelmezhetetlennek hat, mikor a német eredetiben elég konkrétan arról van szó, hogy a képmás és az utánzat *hiába (eitel)*, vagy *éppenséggel hiú módon lép át / hajózik / cirkál az idő irányába*, hiszen a *kreuzen* ige a németben ilyesfajta mozgásra, közlekedésre utal. A harmadik strófa végén szintén olyan fordítói megoldásba botlunk, mely minden bizonnyal nem tükrözi híven a német eredeti tartalmát, hiszen míg Marno magyar szövegében *a szívformájú kráter pusztán a kezdetről vall, a királyeredetről*, addig az eredeti német szövegben valami olyasmit olvashatunk, hogy *'a szívformájú kráter csupaszon / meztelenül tanúskodik a kezdeteknek / a kezdetek helyett* (a *für* előljáró mindkettőt jelentheti), *a királyi eredetnek / királyi*

származásnak / királyi születésnek, vagy éppenséggel ezek helyett, de inkább nekik, értük..
Különösen indokolatlan a *zeugen* – 'tanúskodik, tanúsít' ige *vall* igével való fordítása, hiszen Celan költészetében a *Zeugnis* – *tanúsítás* kulcsmotívum, így a *zeugen* ige más szóval történő magyarra fordítása kevésbé indokolt.

(TUDOM, KI VAGY, te mélységektől szelíd,
én, az átdöfött, tekinteted alatt.
Hol lángol a szó, mely bennünket tanúsít?
Te – teljes való. Én – egész vak.)

(ICH KENNE DICH, du bist die tief Gebeugte,
ich, der Durchbohrte, bin dir untertan.
Wo flammt ein Wort, das für uns beide zeugte?
Du – ganz, ganz wirklich. Ich – ganz Wahn.)

E négy soros vers magyar fordítása már az első sorban erős torzítást tartalmaz az eredetihez képest, hiszen míg Marno magyar szövegében a megszólított *mélységektől szelíd*, addig a német eredetiben *mélyen meghajolt*. A *Durchbohrte* ugyan valóban valami olyasmit jelent, hogy *átdöfött*, itt minden bizonnyal magáról Krisztusról van szó, így a *megfeszített* szó talán közelebb állna az eredeti német szöveghez. Az (*ich*) *bin dir untertan* annyit tesz, *alá vagyok neked rendelve, alattvalód vagyok*, míg a magyar változatban olvasható *tekiteted alatt* ezt az alárendeltséget kevésbé implicálja. A harmadik sor pontos fordítása az eredetinek, hiszen a *zeugen* igét is *tanúsít*ként fordítja magyarra, a harmadik sor utolsó szava, a *Wahn* azonban korántsem jelenti azt, hogy *vak*. A *Wahn* főnévként *elvakultságot, fanatizmust* ugyan jelenthet, ám a magyar *vak* melléknév e jelentéseket csak bizonyos kontextusban hordozza magában. A *Wahn* főnév elsődleges jelentése az elvakultsággal rokon értelmű *téboly, örület*, illetve *tévképzet*, melynek a költői beszélő önmagát aposztrofálja, ám a Marno-féle magyar fordítás, mely talán a rímkényszer miatt is kényszerült kompromisszumos megoldásokra, e jelentést nem igazán közvetíti.

SZÓLÁSOD sugár-
szelétől kimarjultan
az élményűző kaptár
fecsegés – a száz-
nyelvű névmás-
versé, a tévesé.

Ki-
pergetvén,
szabad az út a ember-
szabású havon,
a vesztőhavon át,
a vendéglő
jégcellákhoz s –táblákhoz.

Bent
az időszakadék
mélyén,
a jéglépésben
vár, egy lélekzetkristály,
engedhetetlen
tanúságod.

WEGGEBEIZT vom
Strahlenwind deiner Sprache
Das bunte Gerede des An-
erlebten – das hundert-
züngige Mein-
gedicht, das Genicht.

Aus-
gewirbelt,
frei

der Weg durch den menschen-
gestaltigen Schnee,
den Büßerschnee, zu
den gastlichen
Gletscherstuben und -tischen.

Tief
in der Zeitenschrunde,
beim
Wabeneis
Wartet, ein Atemkristall,
Dein unumstößliches
Zeugnis.

Az *Atemkristall* ciklus záróversének magyar fordítása szintén problémásan indul – Marno a megszólított *szólásáról*, azaz *megszólalásáról* beszél, míg a német eredetiben *Sprache* – ’nyelv’ olvasható, amely mindenképpen szélesebb értelmű, mint az alkalmi szólás, megszólalás. Az eredeti német szöveg arról beszél, hogy a megszólított *nyelvének szélsugara által kimarotva a köznapi tapasztalat színes / buja fecsegése*, Marno ezzel szemben *élményűző kaptárfecsegést* fordít, mely homályos, meghatározhatatlan értelmű szintagma, csakúgy, mint a *kimarjultan* határozószó, bár ez még közelít a *weggebeizt* német melléknévi igenév eredeti jelentéséhez. Marno *száznyelvű névmás-vers*ről beszél, mely *téves*. A *Mein-Gedicht* első olvasásra jelenthet *én-verset*, *tőlem-való-verset*, bár sokkal valószínűbb, hogy a *Meineid* – *hamis eskü* főnévre játszik rá, ily módon jelentése inkább *hamisan esküdő*, *hamisan megnyilatkozó vers*. Az ugyanerre vonatkozó *Genicht* költői neologizmus pedig valami olyasmit jelent, hogy *semmi-vers*, *nincs-vers*. A második strófa az első elnagyolt, homályos fordítói megoldásaival szemben viszonylag pontosan tolmácsolja az eredeti német verset, habár *Gletscherstube* nem egészen *jégcellát*, hanem *gleccserszobát* jelent, míg a *Tisch* jelentése *asztal*, nem pusztán *jégtábla*, s mivel a *gastlich* – *vendégváró* / *vendégszerető* jelző áll a főnevek előtt, az *asztal* főnév talán a fordításban is szerencsésebb, pontosabb megoldás lenne. Az utolsó strófában értelemzavaró a *Wabeneis* – *lépsejtszerű jég jéglépésként* való magyarra fordítása: Marno áthallásos megoldást alkalmaz a csupán hasonló hangzású *lép* (méhkaptárban) és *lépés* főnevek között, mely igencsak vitatható. A *lélegzetkristály* helyett

lélekzatkristály eredeti, a német szövegnél több értelmet hordozó fordítás, hiszen rájátszik a magyarban a *lélek* és *lélegzet* szavak közös etimológiájára, mely a németben azonban természetesen nem áll fenn, így a fordítói megoldás sem mondható teljesen indokoltnak. Az *unumtössig* német melléknév jelentése körülbelül *megingathatatlan, megdönthetetlen*, ezzel szemben Marno a körülhatárolhatatlan értelmű *engedhetetlen* (megengedhetetlen?) melléknevet alkalmazza, talán a létező (meg)ingathatatlan melléknévre is rájátszva, ám nem világos, miért nem egy létező, a német eredetivel azonos értelmű melléknevet választott.

Záró megjegyzések

Marno János fordításai szinte minden esetben erősen eltérnek az eredeti versektől, már lexikális szinten is. Igaz ugyan, hogy Paul Celan hermetikus költészete ellenáll az értelmezésnek, fordítása pedig mindenképpen nagy kihívást jelent bármely célnyelv esetében bármely fordító számára, a lexikai szintű, helyenként önkényesnek ható eltérések nem tűnnek mindig indokoltnak. A Marno János Celan-fordításait ért kritika, többek között Tímár György éles hangú bírálata megalapozottnak tűnhet abban az értelemben, hogy Marno már a legelemibb alkotórészek, a szavak szintjén is eltér a forrásnyelvi szövegek lexémáitól, gyakorlatilag önkényesen értelmezve át az eredeti verseket, számos helyen homályos, magyarul értelmezhetetlen, de legalábbis nehezen felfejthető szóalakokat és metaforákat generálva. Talán túlzás ezt állítani, s ezen ítélet nyilván szubjektív, de Marno János fordításai még hermetikusabbak, még áthatolhatatlanabbnak bizonyulnak, mint Paul Celan eredeti versei, hiszen bár ezek is nehezen értelmezhetőek, a költői képek, a szavak, költői neologizmusok azért viszonylag egyértelműen magyarra ültethetőek lennének. A fordítás mint kulturális transzfer számos helyen megbukik, hiszen a célnyelvi szövegek nem egy alkalommal nem veszik figyelembe a forrásszövegekben kódolt filozófiai-kulturális utalásokat, vagy a fordító éppen olyan utalásokat csempész a magyar szövegekbe, melyek az eredetiben nincsenek benne, példának okáért a *Wimpel lobogó feszületként* való magyarra fordításának esetében. Amennyiben a magyar szövegek szerzőségének kérdését vizsgáljuk, úgy megítélésem szerint a szerző sokkal inkább Marno János, mint Paul Celan; esetleg úgy hozhatjuk meg a legkorrektebb ítéletet, ha azt mondjuk, e szövegek *Marno János versei Paul Celan Atemkristall ciklusa nyomán*. Miként azt a Marno által fordított Celan-kötet címében is implicálja – *Paul Celan versei Marno János fordításában* –, a fordító erősen belecsempészi saját költői hangját a fordításokba, azonban itt ez oly mértékben megtörténik, hogy a fordítások megszűnnek fordítások lenni, és a fordító forrásnyelvi szöveg alapján írott, ám attól

erősen eltérő és önállósdó saját verseivé válnak. A kérdés, hogy a fent vizsgált Celan-versek jó fordítások-e, sajnos egyértelmű nemleges választ kap, hiszen funkciójukat nem teljesítik abban az értelemben, hogy Paul Celan *Atemkristall* versciklusát a magyar olvasóval megismertessék, számára valamilyen módon érthetővé tegyék. Érdemesebb talán úgy feltenni a kérdést, vajon Marno János jó, esztétikailag értékes verseket írt-e Celan *Atemkristall* versciklusát alapul véve, fordítás helyett pedig egy, az eredeti szöveggel intertextuális viszonyban álló, ám önálló szöveggént létező versciklusról érdemes inkább beszélnünk.